

האם מוטב להישבע שבועת אמת או להימנע ולשלים?

הרב עומר יוסף

שלושה פסוקים נאמרו בתורה בעניין השבועה:

1. שמות כב - "שבועת ה' תהיה בין שניהם".
2. דברים ו, יג - "את ה' אלהיך תירא ואתו תעבד ובשמו תשבע".
3. דברים י, כ - "את ה' אלהיך תירא ואתו תעבד ובו תדבק ובשמו תשבע".

שיטות הראשונים

על פי רש"י, הגמ' בתמורה ג,ב לומדת שהפסוק בשמות כב רק מלמדנו שאדם נשבע לפייס את חברו, אך עדיין קא סלקא דעתך שילקה על שהצריך את עצמו לבא לידי כך, קא משמע לן מדברים י' שמותר להשבע לפייס את חברו ולא חייב מלקות, ודברים ו' מלמדנו, שמותר לישבע לקיים את המצוות (קא סלקא דעתך שאסור, דכבר מושבע ועומד מסיני קמ"ל), כמו שמצאנו בדוד המלך ע"ה "נשבעתי ואקימה לשמור משפטי צדקך...".

לרמב"ן היתה גירסא אחרת (מובאת ברמב"ן על התורה בואתחנן ו, יג) ומכל מקום על פי גירסתו גם כן רשאי להשבע את שתי השבועות הנ"ל וכרש"י (ובחינוך מצווה תלב כתב שצריך להיזהר שלא להבין מלשונו של הרמב"ן שיש מצווה להשבע לקיים המצווה, אלא כוונתו שכשנשבע אז ישבע בשם ה' ולא בשם אחר, אך לא שיש מצווה לישבע על המצוות, דהרמב"ן בדברים ו יג מדגיש שרשאי להשבע וכן בהשגותיו על ספר המצוות מצווה ז').

הרמב"ם בספר המצוות (מצוות עשה ז) פוסק שיש מצות עשה: "שצונו להישבע בשמו כשנצטרך לקיים דבר מהדברים או להכחישו, כי בזה תהיה הגדולה והכבוד והעלוי והוא אמרו יתברך 'ובשמו תשבע' ובבאור (שבועות לה, ב) אמרו: אמרה תורה השבע בשמו, ואמרה תורה אל תשבע. רוצה לומר: כמו שהשבועה אשר אין צורך אליה מזהיר ממנה, והיא

מצוות לא תעשה, כן השבועה בעת הצורך מצוה בה והיא מצוות עשה... וכבר אמרו בתחילת תמורה (ג,ב): מנין שנשבעין לקיים המצוות? דכתיב: ובשמו תשבע" (כוונתו לשל ואתחנן דשל עקב נדרש לשבועה בבית דין, וכמ"ש לעיל וכך הבינו המדפיסים).

אמנם, בחבורו (ספר הפלאה, הלכות שבועות יא,א) פוסק הרמב"ם: "כשם ששבועת שוא ושקר בלא תעשה, כך מצות עשה לישבע מי שנתחייב שבועה בבית דין בשם שנאמר "ובשמו תשבע" - זו מצוות עשה, שהשבועה בשמו הגדול והקדוש מדרכי העבודה היא, והדור וקדוש גדול הוא להשבע בשמו". ובהלכה ג': "ומותר לאדם להישבע על המצוה לעשותה כדי לזרז את עצמו, ואף על פי שהוא מושבע עליה מהר סיני, שנאמר נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך". ושם יב,ב: "אף על פי שמותר להישאל על השבועה כמו שבארנו ואין בזה דופי, ומי שלבו נוקפו בדבר זה אינו אלא שמץ מינות, אף על פי כן ראוי להיזהר בדבר זה, ואין נזקקין להתיר אלא מפני דבר מצווה או מפני צורך גדול, וטובה גדולה היא לאדם שלא ישבע כלל, ואם עבר ונשבע, שיצטער ויעמוד בשבועתו, שנאמר: נשבע להרע ולא ימיר, וכתיב אחריו: עושה אלה לא ימוט לעולם".

והרי לפנינו סתירה לכאורה!

שבספר המצוות משמע שבועה לקיים את המצוה מצות עשה, דכמו שאת הפסוק "ובשמו תשבע" של פרשת עקב דרש למצות עשה, כך את הפסוק "ובשמו תשבע" של פרשת ואתחנן דרש למצוות עשה. אמנם, בחבורו משמע שבועה לקיים את המצוות היא רשות!!! ועוד, שבסוף פרק יב הרמב"ם כותב, טובה גדולה לאדם שלא ישבע כלל, כשבפרק יא בתחלתו כתב שיש מצוות עשה להשבע!!!

ביאור דברי הרמב"ם

אולי הרמב"ם סובר כך:

משבועות לה, ב"אמרה תורה השבע ואל תשבע" למד הרמב"ם שיש מצות עשה להישבע, ואיננה רק רשות, ושבועה זו איירי בבית דין (וכפירוש רש"י דאיירי בבי"ד), וכך מפורש במאירי (ד"ה כשם), שאמרה תורה השבע: פירוש, שיש מצוות עשה לישבע ואיירי במי שנתחייב שבועה בבי"ד. וכן מאד נראה מלשון הרמב"ם בספר המצוות, שרק מ"ובבאור אמרו" - כלומר משבועות לה, ב- למד ש"ובשמו תשבע" של הגמ' בתמורה ג, הוא מצות עשה, ועל פי זה הקיש הרמב"ם ל"ובשמו תשבע" של פרשת ואתחנן, שגם הוא מצות עשה, דבשניהם אותה מטבע לשון: "ובשמו תשבע" - ולכן הרמב"ם בתחילה מביא "ובשמו תשבע", ומבארו על ידי הגמרא בשבועות לה, ב; משמע, שמתכווין ל"ובשמו תשבע" של פרשת עקב, דקאי על שבועת הדיינים, ובסוף מביא את "ובשמו תשבע" בואתחנן, דקאי אשבועה לקיים את המצוה. ועוד ראה שהרמב"ם למד משבועות לה, ב, שיש מצוה ולא רק רשות, דמלשון הגמרא בתמורה "אמר רב גידל אמר רב מנין שנשבעין לקיים את המצוות", אי אפשר להוכיח שיש מצוה (וכך הבין ה"לב שמח", שזהו הלימוד העיקרי של הרמב"ם בספר המצוות).

המגילת אסתר הוכיח מעניין הסוגיא, שחייבים לומר שיש מצווה, דאם זוהי רשות בלבד, חזרה השאלה שמא רשות להשבע וילקה על שהביא עצמו לידי כך, ודווקא אם נאמר שיש מצווה אז לא שייך שילקה, וחלק על הרמב"ן.

הרמב"ם דייק בלשון "ובשמו תשבע" שמשמעה ציווי עשה, אך בחיבורו דמשמע ששבועה לקיים את המצוה אינה חובה, משמע שהלשון לאו דווקא, וכן הקשה הרמב"ן ממדרש תנחומא דהלשון יכולה להתפרש כרשות. אמנם, הגמרא בנדרים ח, א, מביאה את אותו רב גידל אמר רב שמובא בתמורה ג, ב, ומקשה: והלא מושבע ועומד מהר סיני? ומתוצת "אלא קמ"ל דשרי ליה לאיניש לזרוזי נפשיה". מפורש שנשבע על המצווה רשות ולא מצווה.

וכך הבין גם "עין משפט" על נדרים שמשם מקור הרמב"ם בהלכה ג' ש**מותר** להשבע על המצוה. ועל שבועה זו (לקיים את המצוה) כתב הרמב"ם בסוף פרק י"ב ש"**טובה גדולה לאדם שלא ישבע כלל**" שהרי מדבר שם על כאלו שנשבעו לאסור על עצמם דברים וקשה להם לעמוד במה שקבלו על עצמם בשבועה ורוצים להשאל עליה, ולא קשיא מידי.

האם הרמב"ם חזר בו?

והיה נראה לי לומר בתחילה, שהרמב"ם לא חזר בו מספר המצוות ליד החזקה, וגם בסה"מ סבר ששבועה לקיים את המצוה הינה רשות, אלא שלאורך כל ביאורו את מצוה זו נראה מפורש, שלא מחלק בין שבועה שמחייבים בית דין לבין שבועה לצורך אחר. והראיה החזקה יותר, מכך שניסח בתחילה: "שצונו להשבע בשמו כשנצטרך **לקיים דבר מהדברים** או להכחישו..."", ובסוף כתב: "וכבר אמרו בתחילת תמורה: מנין שנשבעין **לקיים המצוות?** דכתיב ובשמו תשבע" משמע מבואר דקאי גם על שבועה לקיים המצוות.

ולכן נראה לענ"ד שהרמב"ם חזר בו, מדמפורש בחיבורו שדווקא שבועה בבית דין היא מצות עשה, ושבועה לקיים המצוה היא רשות, וכן כתב עליה, שטוב שלא ישבעו אותה. ובספר המצוות מפורש שאין חילוק ביניהן, וכמו ששבועה בבית דין מצוה, אף שבועה לקיים את המצוה מצוה.

פירוש ה"לב שמח"

ועיינתי ב"לב שמח" - הוא מבאר ג"כ כ"המגלת אסתר" (אע"פ שמקושיתו מתנחומא לקמן קצת משמע שלא ראה אותו), שהרמב"ם למד מהגמ' בתמורה ג,ב שיש מצווה להשבע בבית דין וכך יותר משמע, ולא כרמב"ן ורש"י שיש רשות. והוסיף עוד ראייה -

דכמו ששאר הפסוק איירי במצות "את ה' אלקיך תירא", "ואותו תעבוד", "ובו תדבק", כך "ובשמו תשבע" - גם כן מצוה (וקשה דהשתא סובר בדעת הרמב"ם דובשמו תשבע של עקב הוא מצוה, ושל ואתחנן הוא רשות. אך הרי גם בואתחנן שאר הפסוק מדבר במצוות (לירוא מה' ולעובדו) ואף על פי כן "ובשמו תשבע" רשות?!). והביא את הרמב"ם בסוף המצוה: "וכבר אמרו בתחילת

תמורה: מניין שנשבעין לקיים את המצוות? דכתיב ובשמו תשבע". ומקשה, דמשמע שהרמב"ם בא להוכיח משם שיש מצוה להישבע, אך הרי אין שום ראייה, דשם איירי בשבועה לקיים המצוות שהיא רשות, וכמו שהרמב"ם מפורש כותב בחיבורו, שיותר להשבע לקיים את המצוות? ומתרץ, שיש ראייה, שבשבועה לקיים את המצוות יש לי קא סלקא דעתך שהיא לבטלה, לפי שהוא מושבע ועומד, קמ"ל "ובשמו תשבע" שב"ואתחנן", שמותר. ומכאן נלמד, שבמה שאין קס"ד שהיא שבועה לבטלה, כשבועה שמתחייב בבית דין, הפס' "ובשמו תשבע" שב"עקב" בא להורות על מצוה (ובכך נרויח, שהרמב"ם לא חזר בו. אמנם קצת קשה מלשון הרמב"ם וכמו שכתבתי לעיל ומכל מקום אין נפקא מינה, דאזלינן בתר חיבורו).

אלא שהתקשה מאד ממדרש **תנחומא** שהביא הרמב"ן, ששם מפורש שהפסוק "ובשמו תשבע" שבעקב, אין לשונו מצוה אלא רשות (וזו לשון המדרש: "**שלא תהיו סבורים להשבע בשמי אפילו באמת אלא רק מי שיש בו את המדות שלפני כן: יראת ה', עבודת ה', דביקות בה', וכמו אברהם יוסף ואיוב**") – והיה קשה בעינינו לומר, שהרמב"ם הבין שהש"ס חולק על המדרש בביאור הלשון "ובשמו תשבע", ולכן תירץ, שיש לחלק בין מצוות שחייב לרדוף אחריהם כתפילין ומזוזה, לבין מצוות שרק אם עושה פעולה מסוימת מתחייב בהן, כגון מזוזה ומעקה - רק אם בונה בית צריך לקיימן; ולכן הן מוגדרות כרשות, (דאין חובה לבנות בית כדי לקיימן, אך לאחר שנבנה כעת חובה לקיימן). כך שבועה - אין חייב להביא את עצמו לשבועה בשם, לכן היא נקראת רשות. אמנם, לאחר שרוצה להישבע, מצווה וחובה להשבע בשם ולא בדבר אחר.

ניתן להבין את דברי ה"לב שמח" בשני אופנים: 1. שאין חילוק בין שבועת המצוות לשבועת בית דין, ובשתיהן רק אם רוצה להשבע ישבע בשם, ומצוות עשה היא (ומ"מ שבועה על המצוות מצריכה תכונות מקדימות: יראת ה', לעובדו, ולדבקה בו), אך אם נפלה לפניו שבועה בעל כרחו אינו מבטל מצווה אם לא ישבע - וכך נראה שהבין ה"קנאת סופרים" בו. 2. יש חילוק, דבשבועת המצוות אם רוצה להשבע ישבע בשם, ובשבועת הדיינים אם התחייב להשבע מצוות עשה להשבע ואם לא נשבע ביטל עשה, אך מכיוון שניתן לא להתחייב בה - כגון שיעמיד לכל דבר עדים - לכן נקראה רשות.

וההסבר הראשון לעני"ד נראה עיקר.

על פי זה יובן הא דהרמב"ם השווה בין שבועה לקיים את המצוות לשבועה בבי"ד, ששתיהן רשות להביא את עצמו לידיהן, והמצוה היא כשהחליט להישבע. ועל פי זה נפרש, שמה שכתב הרמב"ם בסוף פרק יב דטובה גדולה לאדם שלא ישבע, מדבר גם בשבועה בבי"ד לצורך, (וכן מפורש ב"קנאת סופרים").

למסקנה נראה מדבריו, **שלרצות להביא את עצמו לשבועה** בעינין כל התנאים הנ"ל, אך כשאדם **בעל כרחו מתחייב שבועה**, לא צריך להימנע מלישבע עד שיהיו בו כל התנאים הנ"ל, **ורשאי לישבע**, וכמו שמפורש ברמב"ם שטובה גדולה לאדם שימנע משבועות אך אין איסור.

ועוד משמע, שאלמלי התקשה ממדרש תנחומא היה סובר בפשטות כרבנים הגדולים הרמב"ן והמזרחי ומהר"י די ליאון ומהר"י קארו (והרדב"ז) ברמב"ם, דיש מצות עשה להישבע כשמתחייב בבי"ד (**ומי שמתחייב ומסתלק ע"י תשלום וכד' יתכן שמבטל עשה!!!** וכהבנת הקנאת סופרים בדעתם) ועל המצוות היא רשות.

ה"מגילת אסתר" מתרץ, שתנחומא איירי **בנשבע סתם ללא צורך**, והראייה שבמדבר רבה (פרשת מטות) סמך לו, את המדרש שלינאי המלך היו לו שני אלפים עיירות וכולן נחרבו על שבועת אמת, ושם מובא שהיו נשבעים ללא צורך, שילכו לאכול במקום פלוני כך וכך וכד'. ואין להקשות מ"סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים" ששם מדובר בשבועה לצורך ואף על פי כן נקראו רשעים-משמע שאין להשבע אפילו לצורך? דשם בי"ד חוששין שישבעו לשקר וכ"מ בגירסת הר"ן - וא"כ חזרנו לפירוש הפשוט ברמב"ם לפני הקושיה מתנחומא.

ולי היה נראה, דעל הרמב"ם בחבורו אין קושיא מהלשון, דהא גם לרמב"ם ודאי שאחד מהם מדבר בשבועת הדיינים והוא מצוה, ואחד בשבועה לקיים את המצוות והוא רשות. ועל אותו אחד של שבועת הדיינים הגמרא בשבועות לה,ב אמרה שיש מצוה, אלא על כרחך הלשון סובלת גם רשות וגם מצוה, וחז"ל יבארו לנו במה רשות ובמה מצוה (וזה שהגמרא לא מסכימה עם מדרש תנחומא

בעקב, ששם מפרש שבשמו תשבע איירי בשבועה לקיים את המצוות ובגמ' בתמורה מפורש ששם מדובר בשבועה בבי"ד ושבועה לקיים את המצוות דרשינן מואתחנן, ניתן להפוך את הלמודים בין ואתחנן לעקב דכוונת הגמ' דאחד מהם לשבו' הדיינים ואחד לשבו' המצוה). ודווקא על הרמב"ם בסה"מ ישנה קושיא, ומ"מ יכול לסבור שהגמ' חולקת על המדרש וסי"ל ד"ובשמו תשבע" תמיד משמעו מצוה.

ה"קנאת סופרים" מפרש בתחילתו שמשמע ברמב"ן וברשב"ץ והרב מזרחי ומהר"י די"ל ומהר"י קארו בהבנת הרמב"ם שמי שלא נשבע כשמצטרך לישבע עובר על מצוות עשה!!! לאחר מכן הוא מתמיה עליהם, ומסיק גם כן כ"לב שמח" אך לא מצריך שום תכונות מיוחדות ע"מ להשבע כשמתחייב בכך ומ"מ טובה גדולה לאדם שלא ישבע ואפי' שבועה בבי"ד לצורך.

מסקנות

העולה מכאן:

1. דעת הרמב"ם ע"פ הבנת הרמב"ן והמגלת אסתר ומהר"י קארו והמזרחי והרדב"ז: מי שמצטרך להישבע מצוה שישבע ואם מסתלק עובר על עשה. וכן דעת המאירי (שבועות לה, ב).
2. דעת הרמב"ם ע"פ ה"קנאת סופרים": יש רשות לישבע כשצריך ואם רצונו לישבע מצות עשה שישבע בשם. וכך משמע בסמ"ג סי' קכג ומפורש כן בסמ"ק סי' קכח (אלא שמהקנאת סופרים משמע שטובה גדולה לאדם להמנע משבועות).
3. דעת הרמב"ם ע"פ ה"לב שמח": צריך תכונות מיוחדות (גם ירא ה' גם עובד ה' וגם דבוק בו) ואז רשאי לרצות להביא את עצמו למצווה זו, ועד אז ימנע עצמו מלהביא את עצמו לישבע. ומכל מקום משמע שאם התחייב שבועה בבית דין בעל כרחו אין איסור להשבע. ועוד, דמפורש ברמב"ם שזוהי המלצה (על פי הבנתו).

4. דעת רש"י ורמב"ן: **אין מצווה להשבע אלא רשות בין בשבועה על המצוות ובין בשבועה בבית דין וראייה לדבריהם מתנחומא, שהלשון "ובשמו תשבע" שבעקב גם היא לשון רשות.**

והרמב"ן (בהשגותיו על ספר המצוות) הצריך למי שנשבע על המצוות את התכונות הנזכרות לעיל ירא ה' עובד ה' ודבוק בו ומפני שהרמב"ם בספר המצוות לא חילק וכלל "דכל שבועה לצורך איכא מצות עשה", חלק עליו, דאינן אלא רשות.

שבועה בדורות האחרונים

ברש"י מובא (הביאו השולחן ערוך - חושן משפט סימן פז סעיף יט, בתור יש אומרים), שבדורות האחרונים ביטלו את השבועה בשם, לפי שעונשה גדול. **ורי"ף ורמב"ם** משמע שחולקים על זה.

ומכל מקום, גם מרש"י לכאורה משמע שאומרים "סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים" דווקא במקום שתתכן שבועת שקר דאז אנו חוששים שיש כאן שבועת שקר, ושניהם רשעים - גם הנשבע לשקר, וגם המשביעו בכך שלא נזהר להתנהל בצורה כזו, שלא יצטרך להשביעו. ומשמע שאם היתה שבועה באמת, אף אחד לא רשע, משמע שאין איסור לישבע באמת (וכן דייק המגלת אסתר בדבריו).

והתוספתא פירשה את זה שאומרים "סורו נא..." באופן אחר: שממה נפשך יש מביניהם אחד רשע - אם הנשבע שקרו, הרי נשבע לשקר. ואם התובע שקרו, הוא רשע, **דמשביעו לחינם** - משמע דאף המשביע את השקרן אינו רשע (דלא כרש"י) ומאידך משמע שהמשביע בחינם גם הוא רשע. ואם כן, במשביע על הספק לא אמרינן "סורו נא...", בין לרש"י, דיתכן וליכא שבועת שקר, ובין לתוספתא, דיתכן שגם המשביע צדיק, וגם הנשבע צדיק(וזה שהביא עצמו לידי חשד, לא תמיד זה בשליטתו ולא דמי למשביע בחינם) וכן משמע בגר"א אות ע.

משמע במפורש מהגר"א ומרש"י ומהתוספתא, **שאין עבירה בשבועת אמת** וכל שכן לפי כל הנזכרים לעיל בשיטה (1), שיש מצות עשה להישבע, אז גם אם אנו

בית דין, חוששים להשביע כשיש חשש שבועת שקר, היודע בעצמו שנשבע על אמת, ודאי דאין לגביו איסור, ואף יתכן וקיים מצווה גדולה דוגמת קדוש ה'.
ואף לשיטה (2) ו(4) משמע שאין שום איסור.

אמנם ממדרש תנחומא ומאלף (ויש גורסים שני אלפים) העיירות של ינאי המלך אין ראייה, כי מדרש תנחומא מדבר בשבועה לקיים את המצוות, ואצל ינאי המלך מדובר שנשבעו ללא צורך, וודאי שזהו בזיון למלך.

ולכן לא הבנתי כיצד הבין הגאון חתם סופר (פתחי תשובה כב) לקיים את ששגור על לשונם, **שיש איסור ליטבע באמת**, וראיותיו מערי ינאי וכן מ"סורו נא...", המגלת אסתר דחה בפשטות, וכן הגר"א, גם מרש"י, וגם מהתוספתא. והראיה מקהלת ניתן לכאורה לדחות ששם מדובר בשבועה לקיים המצוות, ובזה אכן עדיף להיזהר ולא להישבע וכמו שכתב הרמב"ם בסוף פרק יב דטובה גדולה לאדם שלא ישבע.

ועוד קשה מסברא, שהרי התורה התירה שבועה אף על גב שידעה מהי חומרתה, משמע שיותר חמור בעיניה שיהיה חוסר צדק בעולם, ומה הועיל זה שפרש ולא נשבע והפסיד ממונו וממון משפחתו המגיע להם בצדק. ועוד שמרבה רמאים בעולם מפני שישתלם להם לתבוע חסידים שמשלמים במקום להשבע.
ועוד, דבעינן "והייתם נקיים מה" ומישראל" ויחשדו בו שהוא משלם מפני שהוא חייב מדינא [כך משמע בפתחי תשובה יט, ואע"ג ששם מדובר בחרם מכל מקום העקרון משם נכון גם אצלנו; וכן יש מעשה בר' שמואל מסלנט שהכריח גבאי צדקה להישבע, מפני שאסור שגבאי צדקה יהיה חשוד - משמע שהמשלמים ולא נשבעים נחשדים !!!].